

لیکدانه وهیه کی نوئ، بۆ ئیدیه می سیاسی، له روانگه ی سیمانتیک و پراگماتیکه وه

شێرکۆ حه مه ته مین

به شی کوردی // زانکۆی هه له بجه

پوخته

ئه م تووژینه وهیه، به ناو نیشانی (لیکدانه وهیه کی نوئ، بۆ ئیدیه می سیاسی، له روانگه ی سیمانتیک و پراگماتیکه وه)، ئیدیه م وهک یه که یه کی زمانی ده بینیت و رۆئی نه و له گه یانندن و کاربگه ری له سه ر گوینگر ده خاته پو، به تایبه تی له کایه ی سیاسی و به پژه بردن و باری کۆمه لایه تیدا. تووژینه وه که هه ندیک له و ئیدیه مه نوئیه سیاسیه شهیده گاته وه، که له نیو قسه پیکه رانی زمانی کوردی/ زاری کرمانجی ناوه راست دروستیون و تا نه ندازه یه ک چه سپاون. تووژینه وه که په پژه وه ی له رێبازی په سنی شیکاری ده کات و دابه شی سه ر دو به ش کراوه، له به شی یه که مدا ئیدیه م و جۆره کانی و رۆنان و تایبه تمه ندیه کانیان و په یوه ندییان به پهندی پێشینانه وه خراوه ته پو. له به شی دوه مدا له روانگه ی سیمانتیک و پراگماتیکه یه وه هه ندیک له ئیدیه مه سیاسیه کان شیکردنه وه یان بۆ کراوه. له کۆتاییدا گرنگترین نه جمه کان و لیستی سه رچاوه کان و پوخته ی تووژینه وه که به زمانه کانی عه ره بی و ئینگلیزی هاتوه.

Article Info

Received: January, 2021

Accepted :February,2021

Published :April ,2021

Keywords

ئیدیه م، ئیدیه می سیاسی، پهندی پێشینان.

Corresponding Author

Sherkohamaamin@gmail.com

پێشه کی به شی یه که م: تێروانینیکی گشتی ده رباره ی وینه ی

شیعری

پاری یه که م: زاراوه و چه مکی وینه ی شیعری

لیکدانه وهیه کی نوئ، بۆ ئیدیه می سیاسی، له روانگه ی

سیمانتیک و پراگماتیکه وه

پێشه کی

ئیدیه م و چه شن و رۆنانی و شیکردنه وه ی که ره سه ته ی

لیکۆئینه وه ی زمانه وانی و زانستین، ئیمه ش، له روانگه ی

سیمانتیک و پراگماتیک و به ناو نیشانی (لیکدانه وهیه کی نوئ،

بۆ ئیدیه می سیاسی، له روانگه ی سیمانتیک و پراگماتیکه وه)

ئه م تووژینه وه مان نه جمدا وه.

تووژینه وه که په پژه وه ی له رێبازی په سنی شیکاری ده کات و

دابه شی سه ر دو به ش کراوه، له به شی یه که مدا ئیدیه م و

جۆره کانی و رۆنان و تایبه تمه ندیه کانیان و په یوه ندییان به

پهندی پێشینانه وه خراوه ته پو. له به شی دوه مدا له روانگه ی

سیمانتیک و پراگماتیکه یه وه هه ندیک له ئیدیه مه

ئىدىيەم، پېنئاسەى جۇراوجۇرى، بۇ كراوه و له روانگەى جياوژوھ سەيركراوه، ئەوھى بۇ ئەم توپۇنەوھە گىرگە، سەيركردىتتى، له روانگەى زمانەوانىيە، ھەر بۇيە ئىمە تېشك دەخەينە سەرئەو پېنئاسانە و ھاوكلات لەگەل سىروشتى زمانى ئىدىيەمدا دەگوچىن، وھك:

دەرپرېنپىكە، له دو وشە، يان زياتر پىكپاتوھ، كە واتاكەى، له بەشە پىكپىنەرهكانىيەوھ پىشېنى ناكىرت، وادەخوازى بەھۆى ھۆكارى سىمانتىكىيەوھ بەشى خۆى، له دەروازەى فەرھەنگدا ھەپىت، زۇر بەيان، لە پرۆسە سىنتاكسىيەكاندا بەشدارى دەكەن. (Trask:1993:132)

ئىدىيەم، ((برېتېيە، لەو تىكەل و تىكچۇزانەى، كە ئاسايى دوو وشە يان زياتر پىكى دېن، ئەو واتايەى، كە دېتە كايەوھ (لە ئەنجامى ئەو تىكەل يەوھ) لە واتاي كەرتەكانەوھ يان لە پەيوھندى رېزمانى ئەم كەرتانەوھ پىش بىنى ناكىرت)). (محمد معروف فتاح: ۱۹۸۶: ۶۸) ئەم پېنئاسەى جەخت لەوھ دەكاتوھ، كە ئىدىيەم، لە روى فۆرمەوھ فرە كەرتە و واتاكەشى لە واتاي كەرتە پىكپىنەرهكانىيەوھ پىشېنى ناكىرت.

كاتىك سەيرى ھەر دو پېنئاسەكە دەكەين و لىكپان دەدەينەوھ، ئەوھمان بۇ دەردەكەوېت، كە دو مەرج ھەيە، بۇئەوھى دانەيەكى زمانى، بە ئىدىيەم دابىرت و لە دانەزمانىيەكانى تر جىابىكرتەوھ، ئەم دو مەرج و بنەمايەش، لە لىكپۇنەوھكەى محمد معروف فتاح دىارىكراوه و بنەما ۋەرگىراون:

۱_ ئىدىيەم، لە روى رۇنانەوھ ناسادەيە، بە واتاي ئەوھى لە روى رېزمانەوھ، لە دو كەرت يان زياتر پىكپىت.

۲_ ئىدىيەم، بە پى ئەم پېنئاسانە، بىن ھاوتايە، بەواتاي ئەوھى واتاي ئىدىيەم، لە رۇنانى رېزمانى و رۇنانى واتاي كەرتەكانەوھ نايەت، بە واتايەكى دى واتاي ئىدىيەم، تا ئەندازەيەكى زۇر پەيوھستى واتاي كەرتە پىكپىنەرهكانى نىيە و لە واتاي دانە پىكپىنەرهكانىيەوھ، واتاي ئىدىيەمكە نادۇزىرتەوھ. فەتاح مامە كەرتە پىكپىنەرهكانى بە زردانەى واتاسازى دانوھ. (فەتاح مامە عەلى، ۱۹۹۸، ۳۸).

سىياسىيەكان شىكردنەوھيان بۇ كراوه. نمونەكان، لە زمانى ئاخاوتنەوھ وھگىراون، كە بۇ ناو سۆشپال مېدپاش پەريونەتەوھ.

لە كۇتايىدا، ئەنجامە بەدەسپاتەوھكان و كورتەى توپۇنەوھكە، بە ھەردو زمانى ئىنگلىزى و عەرەبى، لەگەل سەرچاوه بەكارھاتوھكان نوسراون.

بەشى يەكەم

۱_۱: سەرھتا

ئىدىيەم رۇنىكى گىرگ، لە زمان و كرىدى گەياندن و دەوئەمەندىكى فەرھەنگى زماندا دەبىنپت، بەتاييەتى لە كرىدى گەياندن و زمان، لە بەكارھىناندا زياتر دەردەكەوېت، ھەمو كات و بارودۇخىكىش كارىگەرى، لە سەر زمان و دانەكانى ھەيە، ئىدىيەمىش، لەم ياسايە بەدەرنىيە، بۇيە ئەم بەشەمان، بۇ پېنئاسەى ئىدىيەم و جۆرەكانى و سىماكانى جىاكردنەوھى و تاييەتاييەكانى و ھۆكارى سەرھەلدانى ئىدىيەم تەرخانكردوھ، كە دەكرىت وھك يەكە زمانىيەكانى دىكە لىپىروانين.

لە چوارچىوھى تىورى رېزمانى بەرھەمپىنان و گوپزانەوھدا، (سىفەتلىكى بنەپەتى ئىدىيەم واتاي تەواويەتى، بە شىوھيەكى گشتى، واتاي ھەر رىستەيەكە كە كشانى، يان فراوانى ئىدىيەمى لە خۇگرتىت، ئەمەش ئەركى پىكپىنەرى واتاي پارچە رېزمانىيە سەرھەتاييەكانى ئىدىيەم نىيە). (شىلان عومەر حسەين، ۲۰۰۹، ۱۸)، ئەم توپۇنەوھە ئەم تىۆرە، لە لىكدانەوھ و شىكردنەوھى ئىدىيەمەكاندا، بە بنەما دەگىرت.

۲-۱: پېنئاسەى ئىدىيەم

زمان بەوھ ناسراوھ، كە تەنھا يەك شىوازى بەكارھىنانى نىيە، بەلكو لە كۆمەلىك شىوازى وھك زمانى ئاسايى، زمانى خوازەبى و زمانى جەستە و زمانى شاراوھ و... تاد پىكپاتوھ. يەكپك لەو رىگايانەى يان ئەو كەرسەتە چرو پىرواتايانەى، كە پەناى بۇ دەبات و لە ئاخاوتندا بەكارباندەھىپت ئىدىيەمە. (زىبىر عەلى مارف، ۲۰۱۲، ۲۱)

ههنگای دوهم به دهوروبه و زانیاری دنیاویه دهیبه ستیته وه،
راسته و خو، له واتاکه ی دهگات و لیلی واتابی نامنیته.

3-1: رۆنانی ئیدیهم

هه چهنده، ئیدیهم دانیه کی واتاییه و مرۆف، له کرده ی
ئاخواتن و گه یاندندا، زیاتر واتاکه ی به لاهه گرنگه و هه به
جۆره ش به کاردینیت، به لām وهک هه دانیه کی تری زمان
خاوه نی رۆنان و پیکهاتی خۆیه تی، به لām نه م رۆنانه
جیاوازانه ی ئیدیوم، بۆ زمانه وان و تپروانیی زمانه وانێ گرنگه،
به پیچه وانه وه ئیدیهم هه میسه وهک دانیه کی به کگرتو و
یهک قالب به کاردیت، زمانه وانه کان، به مه بهستی خستنه پوی
رۆنان و پیکهاتی ئیدیهم، له روانگه ی ئیدیهم خۆیه وه، چه ند
چه شنیکیان خستۆته رو، که نه مانه ن:

یهکه م: ئیدیوم، له شیوه ی وشه ی لیکدراودا

نه م ئیدیهم مانه هه مان پیکهاتی وشه ی لیکدراویان هه یه و
یاساکانی دروستیونی وشه ی لیکدراو، له زمانێ کوردیدا،
به سه ریاندا په پروه ده کړیت و به هه مان یاسا دروستیون، وهک:

دو زمان

به یاسای: ژماره + ناو

وهک، وشه ی لیکدراوی: هه زار میژد

دلیک

به یاسای: ناو + ناوه لئاو

وهک وشه ی لیکدراوی: بالآ + بهرز

.....

وشه و ئیدیهم، به تاییه تی وشه ی ساده ی یهک مۆرفیعی،
له وه شدا له یه کتری ده چن، که هه ردوکیان په یوه ندی نیوان
فۆرم و واتاکانیان په یوه ندیه کی، له خۆوه یه و ده ستور
به ده ره، په یوه ندی له خۆوه وه، واته په یوه ندی لۆجیکی و
یاسایی، له نیوان فۆرم و واتا یان ناو و ناو لئاو دا نییه و
رێککه وتی کۆمه لایه تی، له سه ره.

هه مان نه م په یوه ندی و تاییه تییه، که خالی ناوکۆبی نیوان
ئیدیهم و وشه ی یهک مۆرفیعی یان مۆرفیهم سه ره خۆکانی
زمانه، نه وه ی لپه لده هینجریته، که هه ر دوکاین، له وه زیاتر،

نه م دو بنه ما و مه رجه ته واو هه لقاو وه لپه نجراوی
لیکدانه وه ی زمانه وانێ ئیدیهم، که ده توانریت، رۆنان و
واتای ئیدیهم یان پچ بناسرته وه و پیا یان لیکدیرته وه.

بپروانه، نه م ده برپینانه ی خواره وه و به راورد کردنیان، به و دو
بنه مایه، له دوهم یاندا، به ئیدیهم دانانرین، چونکه مه رچی
دوهم یان تیدا نییه:

۱-

ا: مرۆفی دوروم خۆش ناویت. (به پی بارودۆخ قسه ده گات)

ب: که سیکێ به ده سه ته. (ده سه لاتداره، ده ست رۆیوه)

۲:

ا: ناوینیه کی دوروه.

ب: به ده سه ت کلاوه که ی چنی. (به مه که یه نه نا)

به م پییه، هه ر ده برپینکی زمانێ نه م دو مه رجه ی تیدا بیت، به
ئیدیهم داده نریت، هه ر ده برپینکی زمانیش یه کیک، له م دو
مه رجه ی تیدا نه بیت، ئیدیهم نییه و دانیه کی تری زمانه.

هه ر چه نده، زمانه وانان پیاوه یه کی تریان، بۆ ناسینه وه
وجیا کردنه وه ی ئیدیهم داناهه، نه و یش (توانای
چه واشه کردنه) واته تیگه یشتن لپیان ئاسان نییه، سه رباری
نه وه ی خوینه ریان گوینگر، به واتای که رته پیکه پینه ره کانیشیان
ناشنایه. (شیلان عومه ر حسه یه ن: ۲۰۰۹: ۲۲)

به بۆچونی نییه، نه م مه رجه ش، وهک لیلی واتایی، هه ر له
چپوه ی مه رچی دوهم یان، به و پییه ی په یوه ندی، به لایه نی
واتاییه وه هه یه، به وه ی واتای ئیدیهم، له واتای
که رته پیکه پینه ره کانییه وه نایه ت، به م هۆیه ش ناوونی واتایی و دو
واتایی و سه رلیشپواندن لای وه رگر دروست ده گات، به لām
کاتیکی ئیدیهم که، به دهوروبه و زانیاریه دنیاویه کانه وه
ده به ستیته وه، نه وسا له واتای ئیدیهم که تیده گات و
به یاسانی، له رۆنانی تری زمانی جیا ده گاته وه.

وهک:

_ دهستی لچ بشۆ. (ناییبینه وه، به که لک نایه ت، کاره که ناگات
)

وه رگر، کاتیکی سه ره تا نه م ئیدیهم مه وه رده گریته یان
ده یخوینیه وه، وهک واتایه کی ناسایی وه رده گریته، به لām

ئاسايى، لە روى تىۋورىيە، ھەر ناۋىك و اتاي كات بگە يەنىت، دەتوانىت، لە برى دابىرت، (ب گوپرى پەيوەندى سىنتاگماتىكى) يان دانەى زمانى تر بخىزىرتە نىۋان كەرتە پىكپىنەرەكانىيە، بەمجۆرە:

_ لە پىرتو، لە پارەوہ ...

_ لە دوپى بەيانىيەوہ ...

_ لە دوپى بەيانى زوہوہ ..

بەلام فرىزى ئىدىيەى يان رىنگە، بەدانەى تر نادات، خۇيان بخىزىننە نىۋان كەرتەكانى ئىدىيەمەكەوہ، يان زۇر سنوردارە و رەھا نىيە، وەك:

_ چىنگ لەسەر شان

رىنگەى ھىچ دانەيەكى تىرى زمانى نادات، نە بخىزىتە نىۋان كەرتەكانىيەوہ، نە ئالوگوپىشى پىكپىرت، لە ھەر بارىكدا، رۇبات، و اتا و مەبەستى ئىدىيەمەكە تىكەدەچىت و لە ئىدىيەمى دەكەوېت، وەك:

_ چىنگ لەسەر ران

_ چىنگ زۇر لەسەر شان

بەلام ئىدىيەمىكى وەك (شولى ئى ھەلكىشاوہ) دەتوانىت، جىناۋى لكاۋى (_ ي) كەسى سىيەمى تاك، بە ھەمو جىناۋەلكاۋەكانى تىرى كۆمەلەى (م _ مان) بگۇردىرت، بەبىن ئەوہى رۇنان و اتاي ئىدىيەمەكە تىكەچىت، بەمجۆرە:

_ شولم ئى ھەلكىشاوہ _ شولمان ئى ھەلكىشاوہ

_ شولت ئى ھەلكىشاوہ _ شولتان ئى ھەلكىشاوہ

_ شولى ئى ھەلكىشاوہ _ شوليان ئى ھەلكىشاوہ

۲_ فرىزى ئاسايى زانابىرى كۆن و نوى يان باس و خواس ئاسۆبى دابەش دەبن و ھەر دانەيەكى پىكپىنەرى فرىزەكە و اتاي سەربەخۆى خۆى ھەيە و دەپپارزىن و دانە، لە دواى دانە زانابىرى نوى و سەربار، بۆ

زانابىرىيە كۆنەكان سەربار دەكەن و وەرگر سات دواى سات چاۋەرپى زانابىرى زياتر دەكات، تا بە كۆتايى دەكات، وەك:

_ ئەم شارە جوان و قەشەنگ و خاۋىن و كەجى پىر ئاشوبە. لە واقىعدا رىستەى لەو جۆرە بەو ژمارە زۇرەى وەسفىردنەوہ ئالۋىكىيە، بەلام لە بەرھەمى ئەدەبى و بەتايەتتى لە رۇمان و چىرۆكدا بەرچاۋدەكەون.

بۇ دانەى وردتر، بەھەمان فۇرم و واتاۋە بچوكناكىرتنەوہ، وەك: _ دار، شار ...

پەيوەندى نىۋان فۇرم و اتا پەيوەندىيەكى و لە خۇوہيە، و ناچىتە زىربارى دەستورىكى دىبارىكراۋەوہ. بەھەمان شىۋەش، و اتاي ئىدىيەمى (لە گوپى گاڟا نوستوہ) كە دەكاتە (بىن ئاگا) ھىچ پەيوەندى، بە و اتاي تاك تاكى كەرتە پىكپىنەرەكانىيەوہ نىيە و واتايەكى ھەيە، كە رىككەوتتى كۆمەلەيتى لەسەرە و دەستور بەدەرە.

خالىكى تىرى ھاۋەبىشى نىۋان ئىدىيەم و وشەى يەك مۇرفىيى ، ئەوہيە ھەردوكيان خاۋەنى رۇنانىكى چەسپاون و بوارى ھەلۋەشان و لىكترازان نادەن، بەمەرجىك ھەمان و اتا پارىزراۋىت، لە ئەگەرى ھەر ترازان و ھەلۋەشانندەوہيەكدا، و اتاي وشەكە يان ئىدىيەمەكە تىكەدەچىت.

لەلەيەكى تىرىشەوہ، وەك چۇن ھەندى فرىزى رىنگە نادەن ھىچ كەرتىكى تر بخىزىتە نىۋان دانە پىكپىنەرەكانىيەوہ، وەك :

_ خۇشتر ناتوانىن بلىين: خۇش نە تر

بەھەمان شىۋە ئىدىيەمىش، بەگىشى بوارى ئەوہ نادەن، كەرتى تر بخىزىتە نىۋان دانە پىكپىنەرەكانى ئىدىيەمەكەوہ، وەك:

_ كونە با ناتوانىن بلىين: كونە زۇر با يان كونە رەشەبا .

دوہم: ئىدىيەم، لە شىۋەى فرىزدا

ھەر چەندە، ئىدىيەم فۇرمىكى چەسپاۋى ھەيە، بەلام وەك دانەيەكى زمان دەتوانىت، شىۋەى دروستبونى، بەراورد، بە دانەكانى تىرى زمان دىبارىبىرت، جۇرى دومى ئىدىيەم ئەوانەن، كە لە شىۋەى فرىزدان، بەلام لە چەند خالىكىدا، لە رۇنانى فرىزى ئاسايى جىاۋازن، بەمجۆرە:

۱_ فرىزى ئاسايى رىنگە، بە دانەى زمانى تر دەدات، بچىتە نىۋان كەرتە پىكپىنەرەكانىيەوہ، يان ئالوگوپى، بە كەرتەكانى بىرت، بەبىن ئەوہى و اتا و دارىستى فرىزەكە تىكەچىت، بەپىچەوانەوہ فرىزى ئىدىيەمى، ئەگەر بوارى ئەوہش بدات، دانەى دى بچىتە نىۋان كەرتە پىكپىنەرەكانىيەوہ، ئەوا زۇر سنوردارە و رەھا نىيە، وەك:

_ لە دوپىتوہ

جۆرئىكى تىرى ئىدىيەم، بەيى قۇرم و قالئى داپشتەيى (رستەي ئىدىيەم) يە، وەك رستەيەكى ئاسايى زمانى كوردى پۇنان و سەرى رىزمانى خۆي ھەيە، كە ئاسايى، لە رستەي كوردىدا كىردار، ئەو ئەركە دەيىنئىت. ئەو ئىدىيەمانەشى، لە قۇرمى رستەدا دەردەكەون، بە ھەمان شىوہى كىردار سەرى رىزمانى رستە ئىدىيەمىيەكە پىكىدئىت، لە ھەندئ باردا و لەسنورىكى داخراودا، زمانى كوردى بواری ئەو دەدات (پاش وپىشكردى كەرەستە و زيادكردى و كرتاندىن ...) بەسەرىدا، جىيە جىيىكرىن و لە زۆر ئىدىيەمەكانىشدا، ئەو بواری نادەن و قالئىكى چەسپاو و جىگىرەھەيە. بۆنمونه:

_ لەسەگ سۆال دەكات.

ئەم ئىدىيەمە جىگىرە و بواری ياساكانى سىنتاكسى كوردى نادات، بەسەرىدا جىيە جىيىكرىن، ناتوانىن، ئالوگۆر، لە دانە پىكىمەنەرەكانىدا بکەين، بۆ نمونە ھىچ يەكىك، لەم ئالوگۆرانە، لە زمانى كوردىدا ناگونجىن:

_ لە گورگ سۆال دەكات.

_ لە كەمتيار سۆال دەكات.

_ لە شىر سۆال دەكات .

_

بەلام ھەندىك ئىدىيەمى تر، تارادەيەك جىگىرىن و لەسنورىكى تەسكدا بواری ھەندئ ياساي سىنتاكسى كوردى دەدەن، تىياندا پەپرەبكرىت، وەك:

_ زۆرى تىگوشى.

_ زۆرم تىگوشى .

بۆزانيارى زياتر، بىوانە (محمد معروف فتاح: ۱۹۸۶: ۸۰، شىلان عومەر حسەين: ۲۰۰۹: ۹۱)

4-1: تاييەتئەكانى ئىدىيەم

ئىدىيەم، وەك دانەيەكى زمانى، كە بەشئوہەكى نامادە و قالئىجىگىرەھەيە و خۆي دەنوئىت و لە كىردەي گەياندىن و زياترىش زمانى ئاخاوتى رۆژانەدا بەكاردئىت، بەمەبەستى زۆرتىن و اتا و مەبەست، بەكەمترىن كەرەستەي زمانى و بۆ گەياندىن و اتاى پراگماتىكى، ئەم دانە زمانىيە، خاوەنى چەند تاييەتئەكە، بەمجۆرە:

بەلام فرىزى ئىدىيەمى بەو جۆرە نىيە و دانە پىكىمەنەرەكانى دەستبەردارى و اتاى بنجى و زانيارى ھەنگىراوى خۆيان بون و كۆي كەرەكانى ئىدىيەمەكە پىكەوہە بونەتە خاوەنى و اتايەكى نوئى، كە بەسەر ھەموياندا، وەك يەك دابەش بوہ، وەرگىر چاوەرپى زانيارى نوئى ناكات، بەنگو چاوەرپى دەكات، تا دوا كەرئى ئىدىيەمەكە، تا و اتاى ئىدىيەمەكە دازانئىت.

۳_ تاييەتئەكەكى تىرى فرىزى ئىدىيەمى ئەوہەيە، كە كەرەكانى تىكىچرژاوان و زۆر پىكەوہە ھاتون و بەكارھاتون، بۆيە ھەمو كوردى زمانىك كاتىك گوئى، لە كەرئى يەكەمى فرىزىكى ئىدىيەمى دەيئىت، دەتوانئىت، كەرەكانى تىرى بلىئىت و تەواى بكات. وەك (چاوەبەستى لى كرد، چوہ دىجىتالەوہ ...) بەپىچەوانەوہ فرىزى ئاسايى، چونكە سنورى كراوہيە و زۆر دانەي زمانى دەتوانن، بخىزئە ناو كەرەكانى فرىزەكەوہ، بۆيە گوئىگر پىشپىنى ناكات و ناتوانئىت، كەرەكانى فرىزەكە تەواوبكات، وەك:

_ بۆ ... دەتوانئىت، سەدان وشە لېرەدا، دەرېكەون، بۆ مائەوہ، دەرەوہ، ناوہوہ

۴_ يەكىتى و اتاى، لە نيوان كەرەكانى ئىدىيەمدا ھەيە و بەھەمويان و اتاى ئىدىيەمەكە تەواودەكەن، وەك
_ كون، لە جەرگىيا نىيە.

لەم تاييەتئەكەدا، ئىدىيەم، لە شىعرى كلاسكى دەچىت، كە يەكىتى بابەت و اتا، لە نيوان دىرپەكانى شىعرەكەدا ھەيە و ھەمو شىعرەكە پىكەوہە تا دوا دىرپەكاتە تەواودەكەن.

بەلام فرىزى ئاسايى بەو جۆرە نىيە و يەكىتى و اتاى، لە نيوان كەرە پىكىمەنەرەكانىدا نىيە، بۆيە دەتوانىن بەئاسانى و بەپى بارودۆخ و دەرەبەرى قسەكردىن و زانيارى زياتر كەرەكانى ئالوگۆر بکەين و دەستكارىيان بکەين، وەك:

(بە خاوى ھاتە ناو ھۆلەكەوہ)

_ بە خىرايى ھاتە ناو ھۆلەكەوہ

_ بە تەقلە ھاتە ناو ھۆلەكەوہ

_ بە پاكردن ھاتە ناو ھۆلەكەوہ

_ بە پاسكىل ھاتە ناو ھۆلەكەوہ

_

سىيەم: ئىدىيەم، لە شىوہى رستەدا

بەکارهێنەرانی زمانەکهو، زمانەوانان پێیانوايه ئىدىيەم لە فەرھەنگى ئاوەزىدا تۆماردەبێت، بەو پێیەى لە ھەموو زمانەکاندا ئىدىيەم ھەبە و ھەك دانەبەكى ئامادەكراو لە مێشكدا ھەئەدەگەریت و نەو ە دواى نەو ە بەكارىدەھێنن، برۆانە (زىزەرەلى مارف، ۲۰۱۲، ۳۲)، ەك:

– دنيا پيچى مێزەرتكە.

– وریابە ئاگات لەو پێچەبێت.

یەكەمیان ئىدىيەم ە و اتای خوازراوى كەرتەكانى زالبو ە و چوتە ناو بەكارهێنەرانی زمانەکهو، دوهمیان پرستەيەكى ئاسايی ە بەواتای پیتی و فەرھەنگى بەكارهاتو ە.

5-1: چۆنییەتی پەیدا بونی ئىدىيەم

بارودۆخى كۆمەلایەتی و سیاسى و، رۆلێان ھەبە، لە ھەلبژاردنى شۆواز و كەرەستەكانى وتن و نوسین، ھەر ئەم بارودۆخەش زەمىنەى سەرھەلدان و لەدايكونى پێكھاتەى زمانى نوێ، ەك ئىدىيەم (ئىدىيەم، ئاوتنەى رونی كۆمەلە، بە بارى چاك و خرابییەو، لە روى كشتوكاڵ و پشەسازى و رامبارى و زانست و بىروباو ەرو ئاین و ئەفسانە و مێژوو گەلێك روى دىكەو، لەگەل پەندى پشێنن و خوازە و لێكچواندنە فۆلكلۆرىيەكاندا و پێزەوتەدا خشلى رازاندنەو ەى زمانى كوردین (جەلال مەحمود: ۲۰۱۲ : ۱۸) كەواتە بارودۆخى سیاسى كاریگەرى، لە سەر دروستبونى قسەى و اتا شاراو ەبە، كە ئىدیۆم بەتەواوى، لە و دەربەرینە زمانیانەبە، كە واتاكەى، لە واتای كەرتە پێكپێنەرەكانییەو ە نایەت و واتای تری، بۆ دروست دەبێت. بارودۆخى سیاسى و مامەلەى دەسلەلات، لەگەل خەلك و پەرخنە رۆلى سەرەكییان ھەبە، لەو ەى مرۆف كردهى پاستەوخۆ یان ناپاستەوخۆ، لەكاتى ئاخوتن و نوسیندا بەكاربێنیت، ئەمە دەبێتە ھۆى سەرھەلدانى ئىدىيەم، واتە زۆر جار، بەناچارى بەكارهێنانى ئىدىيەم ھەئەدەبژێرت و ھەندىك جارىش خۆت ناتەوت، بەمجۆرە ئىدىيەم (كۆمەكتەدەكات، كە راي خۆت بەرامبەر شتێك، ناحەزێك دەربەریت، لە كاتێكدا، كە تۆ نەتەوت پەپ و راست بیلێیت سا لەبەر ھەر ھۆبەك بێت) (جەلال مەحمود: ۲۰۱۲ : ۱۷) ئەو ئىدىيەمانەى، لەم توێزینەو ەبەدا بەكارهاتون و لەرۆانگەى

۱_ واتای ئىدىيەم، لە واتای كۆى كەرەتە پێكپێنەرەكانى گەورەترە، ئەو واتایەى ئىدیۆمەكە دەیدات، زۆر زیاتر، لەو واتایەى، كە ھەر كەرتێكى پێكپێنەرى ئىدىيەم دەیدات، جیابازە، لەو واتایەى، كە كەرتە پێكپێنەرەكانى، بە جیا و بە دابراوى دوور، لە قائى جیگىرى ئىدیيەمەكە ھەبەتی، ئەم دوركەوتنەو ە واتایەى نیوان واتای فەرھەنگى كەرتە پێكپێنەرەكان و واتای ئىدیيەمەكەدا، پلەى ئىدیيەمى دەدات و جیابازە لەو ە كە لە میتافۆردا ھەبە و تا رادەبەك و اتاكانیان لێكەو ەزێكە. ەك:

– كەوڵە كۆن (كەسێكى پیری پەككەوتە)

بە وردبونەو ە، لە واتای بنجى ھەر دانەبەكى پێكپێنەرى ئەو ئىدىيەمە (كەوڵ: پست) (كۆن: دژى نوێ) بەلام ھەر دو كەرتە پێكپێنەرەكە وازیان، لەواتا بنجیەكەى خۆیان ھیناوە و واتای نوێیان بۆ پەیدا بو ە، ئاسایى مرۆف، لە ژيانى رۆژانەدا، كەوڵ بۆ مرۆف بەكارنایەنیت، زیاتر بۆ ئاژەل بەكاردیت، بەلام لەم ئىدىيەمەدا ، پلەبەك، لە واتای فەرھەنگى دوركەوتنەو ەو ە بو ەتە خواو ەنى واتای (مرۆف) كۆى ئىدىيەمەكەش واتای مرۆفێكى پیری پەككەوتە.

ئەم تايبەتییەى ئىدىيەم ، ەك پشتریشى باسمان كرد، لەگەل وشەى بەك مۆرفیمیدا خالى ناوكۆبیان، بۆ دروست دەكات و ھەر دوکیان دەكاتە دو دانەى ئامادەكراوى زمانى، كە لە فەرھەنگدا تۆمار بكرین و دەروازەى فەھەنگیان بدریت، ھەر دوکیشیان و اتاكانیان لیل و دەستور بەدەرن.

۲_ ئىدىيەم سەرەكەشە و كەمتر خۆى دەدات، بەدەست گۆران و یاساكانى سینتاكسى زمانى كوردییەو ە، ھەر ئەم سركى و سەرەكەشییەى بو ەتە ھۆى ئەو ەى، كە لێكۆلینەو ە و توێزینەو ە، لە كۆندا لەبارەبەو ە ئاسان نەبێت. یاسا سینتاكسیەكانى زمانى كوردى، ەك (كرتاندن و بەستن، ئاخینین، پاش و پشخستن) بۆ زانیارى زیاتر برۆانە (محمد معروف فتاح: ۱۹۸۶: ۸۰)

۳_ ئىدىيەم ، ەك قائیىكى ئامادە و خواو ەنى واتای، لەخو ەو ە دەستوربەدەر، بە تیبەپونى كات بەھۆى بەكارهێنانى واتای نافەرھەنگى كەرتە پێكپێنەرەكانى واتای فەرھەنگى دەكەوتنە ژێر ە و اتا خوازراو ەكەى برۆ پەیدا دەكات و دەچیتە ناو

وهك، چۆن ئىدىيەم و پەندى پىشېنان خالى لىكچونيان ھەيە، بەو جۆرەش جياوژىشيان ھەيە، كە دەتوانىن، لە خوارەوھە بىنانوسىن:

۱_ خالىكى ديار و جياوازی نىوان ئىدىيەم و پەندى پىشېنان ئەوھەيە، كە ئىدىيۆم زياتر بابەتئىكى زمانىيە و لە روانگەي زمانەوھە سەيرى دەكرىت و لىكۆلئىنەوھەي، لە بارەوھە كراوھە، ھەر جى پەندى پىشېنانە بەشئىكى ئەدەبى فۆلكلۆرە. بەلام (پەندەگان رستەي تەواون و زۆرجار لە ئىدىيەمەكان چەقىبەستوترن.) (بىستون حەسەن ئەحمەد، ۲۰۱۲، ۷۸)

۲_ پەندى پىشېنان دەتوانرىت، لە فۆرم و قالى شىعدا دابرىتريت و كئىش و سەرواي بۇ دابرىت، وەك ئەوھەي پىرەمىردى شاعىر كروپەتەي و بۇ فىركردن و نامۆزگارى بەكاردىت، وەك:

لە دورى سىياسەت خۆت مەخەرە بەند
رئوى قەوالەي پى بوو، پىستىان كەند (پىرەمىرد، ۲۰۰۷، ۷)
ئەم پەندە، نامۆزگارپە بۇ ئەوھەي مرؤف بۇ ھەر پودا و
پىشېتاتىك خاوەنى سىياسەت و دىبابىنى خۆي بىت، و دەست
بەتال نەبىت، وەك رئوى كە بەلگەشى پىبو، كە جى سزاياندا.

۳_ لە روى فۆرم و پىكەتەنەوھە، پەندى پىشېنان سەرچەمىان، لە رستەيەك يان زياتر پىكەتەن، بەلام ئىدىيەم، لە قالى (و شەي لىكدرارو، فرىز، رستە) دا دەبىترىن و لە زماندا ھەن.
وەك، خستمانە رو، ئىدىيەم و پەندى پىشېنان، لە لايەكەوھە جياوازن و لە يەكترى دوردەكەوھەنەوھە، لە لايەكى تىرشەوھە دەچنەناو يەك و خالى ناوۆبىيان ھەيە. ئەم توپئىنەوھەيە، بۇ شىكردەوھەي ئىدىيەمى سىياسى تەرخانكراوھە.

بەشى دوھم: شىكردەوھەي ئىدىيەم لە روانگەي سىمانتىك و پراگماتىكەوھە.

۲_ ۱: سەرەتا:

ئەم بەشەي لىكۆلئىنەوھەكەمان، بۇ لايەنى كارەكى تەرخانكردوھە، تىپادا، لە روانگەي سىمانتىكى و پراگماتىكى و رۇنانەوھە، چەند ئىدىيەمىكى نوئ و ئىستاي زمانى كوردىمان

زمانەوانىيەوھە شىكراونەتەوھە، سەرچەمىان ئەو ئىدىيەمانەن، كە بەھۆي بارودۆخى سىياسىيەوھە پەيدابون.

۱_ ۶: ئىدىيەم و پەندى پىشېنان

ئىدىيەم و پەندى پىشېنان، وەك دو كەرەستەي نامادەي ناوزمان، لە كرددەي بەكارھىنان و ژيانى رۆژانەي خەلكدا، رۆلى بەرجاو و گرىنگ دەبىن، بەجۆرىك ھەندىك جار ئاستى دانايى و زمانپاراي و قسەزانى ناخىوھەي پى دەپئورىت، زۆر جارپىش، بۇ خۆجىاكردەنەوھە و لەوى دى بەكاردىت، بەجۆرىك قسەكەر، لە برى پىركردنى چەند رستە و دانەيەكى زمانى، بۇ گەياندىنى مەبەست و بىرى مئىشكى، بە كورتى و پوختى لەرپى پەند و ئىدىيەمەوھە مەبەستەكەي دەگەيەنئىت.

ئەم دو كەرەستە نامادەكراوھەي زمان خالى لىكچون و جياوازی و پەيوەندىان پىكەوھە ھەيە و دەچرئىنە ناو يەكەوھە، بەمجۆرە:

۶-۱: خالى لىكچون و جياوازی نىوان ئىدىيەم و پەندى پىشېنان

ئەلف (أ) // خالى لىكچونىيان

دەكرىت، خالى لىكچونى نىوان ئىدىيەم و پەندى پىشېنان، بەمشىوھەيە بخەينەرؤ:

۱_ ھەر دوكىان، بە نامادەكراو و لەقالبىدراو، لە زماندا ھەن و بەكاردىن.

۲_ ئىدىيەم و پەندى پىشېنان ھەردوكىان، بەكەرەستەي كەمى زمانى واتا و مەبەستىكى زياتر، لەواتاي دانە پىكەپئىنەرەكانىان دەگەيەن.

۳_ ھەر دو دانە زمانىيەكە، دەتوانرىت، وەك ئابورى و دەستگرتەوھە، لە زمان و گۆپانەوھەي وزە، بۇ مرؤف، لە كاتى كرددەي گەياندىندا، دابرىن.

۴_ ئىدىيەم و پەندى پىشېنان دىد و تپروان و فەلسەفەي قسەپىكەرانى ديارى دەكات و وەك كلاًورۆژنەيەكى پروانين، بۇ ژيان سەپردەكرىت.

بى (ب) // خالى جياوازىيان:

کرداری ئیدیۆمه پستهییه که تینه پیره و له روی سینتاکسییه وه پۆیوسی، بهیهک که رهستهی سه رهکی ههیه، بۆ زیاتر پونکردنه وه ، به پستهیهکی ئاسایی نا ئیدییه می به راوردی ده که بن:
 ئەو چوه مائه وه.

ده بینین، به هه مان یاسای : (بکه ر + کردار + فریزی ئاوه لکرداری شوین) دروستیوه، به جۆریک (بکه ر و کردار) دوبریونه ته وه و ته نیا فریزی ئاوه لکرداری شوین گۆراوه، له (مائه وه بۆ دیجیتاله وه) هه ر ئەم گۆراوکاریه ش و اتا ئیدیۆمییه که ی دروستکردوه و پسته که ی، له رسته یه کی ئاساییه و بۆ پسته یه کی ئیدییه می گۆریوه.

_ له روانگه ی پراگماتیکییه وه، سه یری ئەم ئیدیۆمه بکه ن، ئەوه دهرده که ویت، که بنه مای په یوه ندی، وه ک یه کیک، له (بنه ماکانی هاریکاری لای گرایس)، بۆ کرده ی په یوه ندی به زێراوه، چونکه ئەم ئیدیۆمه، که ده یبه ستینه وه، به ده ورپه رو ده ورپه ری زمانی بۆ دروست ده که بن، له وه لایم رسته یه کی پرسدا هاتوه:

_ پرسا(قسه که ر): ئەوه فلان که س له کویتیه ؟

_ وه لامده ره وه (گوینگر): چوه دیجیتاله وه.

به وردیونه وه، له و پرسیار و وه لامه ده بینین، وه لام په یوه ندی، به پرسه که وه نییه، به، مجۆره و به بستنه وه ی، به بنه ماکانی گرایسه وه، ئەوه دهرده که ویت، که بنه مای په یوه ندی و شیواز به زێراون.

۲_ گه راپه وه مائه گه وره که.

دیاره ده یه کی باوی جه ان و ناوچه که و کوردستانیش جیا بونه وه ی حیزبی یان وازه یانی به شیک، له ئەندامی حیزبکی دیاریکرا و پاشان دروستکردنی پارتی نویتیه، له دوا ی دروستیونی پارتی نوئ و وازه یانی ئەندامیکی حیزبی پێشو و گه رانه وه ی، بۆ ناو ریزه کانی پارتیه کۆنه که، ده لێن : (گه راپه وه مائه گه وره که به واتای ئەوه ی حیزبی یه که م بنه پره ته و مائی خۆته و له روی قه باره شه وه گه وره یه و مائی تری ئی جیا بۆته وه.

شیکردۆته وه. ئیدییه مه کان بارودۆخی سیاسی و کارگێری به ره هه مپێناون، بۆیه به ئیدییه می سیاسی ناومان بردون.

۲_۲: شیکردنه وه ی، چهن د ئیدییه میک:

ئەم توێژینه وه یه، زیاتر، له سه ره ئەو ئیدیۆمانه وه ستاوه، که نوین و میژوی سه ره هه لدانیا ن تازیه و به هۆکاری سیاسی ، کۆمه لایه تی ...، په یدا بون و له ئیستای زمانی کوردی و میدیا و تۆره کۆمه لایه تییه کاندای زۆر به کاردیت، له م به شه دا ده یانخه ی نه پ، له لایه که وه، به مه به ستی تۆمارکردن و نو سی نه وه یان، له لایه کی تریشه وه، وه ک دانه یه کی زمانی، له روانگه ی زمانه وانیه وه لیبان ده کۆلیینه وه:

۱_ چوه دیجیتاله وه.

چهن د سالیک پێش ئیستا، ئامێره ئەلکترۆنییه کان و جۆره کانی سه ته لایت به مجۆره ی ئیستا پێشکه وتو نه بون، ته نیا جۆری (ئە نه لۆگ) هه بو، چهن د که نائیکی وه ره دگرت، پاشان جۆریک ئامێری پێشکه وتو، به ناوی (دیجیتال) په یدا بو، که به شی زۆری که ناله کان، له ئامێری (ئە نه لۆگ) نه مان و چونه (دیجیتال) واته هه مو که س و مائیک نه یده توانی بیانینیت.

دروست، له و کاته دا، هه ر که سه یکی حکومی یان حیزبی، به هه ر هۆکاریک سزابدرایه و له پۆسته که ی دوربخرایه ته وه و له بهر چاوی خه لک ون بوایه، له ناو خه لکدا ده یانوت (چوه دیجیتاله وه) ئیستاش ئەم ئیدییه مه هه یه و له کرده ی گه یانندا به کاردیت.

_ له روی واتاوه، وه ک دیاره واتای گشتی ئیدییه مه که په یوه ندی به واتای دانه پیکه پنه ره کانی ئیدییه مه که وه نییه، واته واتای گشتی ئیدییه مه که، له واتای تاکه دانه زمانیه کانه وه نه هاتوه و له ده ورپه ریکی سیاسی و کۆمه لایه تییه وه په یدا بو.

_ له روی رێزمانی و چۆنیه تی دروستیونی ئیدییه مه که وه، له شیوه ی پسته دا یه، واته ئیدییه مه که یاسای دروستیونی رسته، له زمانی کوردیدا، به سه ری دا جیه جی ده ییت، به مجۆره:
 ئەو چوه دیجیتاله وه.

بکه ر + کردار + فریزی ئاوه لکرداری شوین

پێروه قرتاندن یان دهرنه‌په‌په‌ی سه‌په‌شکی هه‌ندیک توخم
ئه‌گه‌ر به‌ ئابوریکردن له‌ ئا‌خاوتندا دابنه‌یت، یاسابه‌نده و
وابه‌سته‌ی پێروه‌ی زمانه‌که‌یه‌ (مه‌مه‌د مه‌حوبی، ۲۰۱۱،
۹۵).

۱_ له‌ روی واته‌وه، واتای ئه‌دییه‌مه‌که‌ هه‌چ په‌یوه‌ندی، به‌واتای
دانه‌ پێکه‌په‌نه‌ره‌کانه‌یه‌وه‌ نیه‌ و له‌ده‌وره‌یه‌ر و ئه‌رک و شه‌یواری
کارکردنی ده‌زگاکانی راگه‌یاندنه‌وه‌ هاته‌وه، بۆنموه‌نه، له
چاوپه‌که‌وتن و دیمانه‌ی رادیۆدا، وینه‌ی که‌سی قسه‌که‌ر
ده‌زناکه‌وتیت و ناسه‌رتته‌وه، به‌لام له‌ ته‌له‌فزیۆن ده‌رده‌که‌وتیت
و به‌ناسانی ده‌ناسه‌رتته‌وه. به‌گه‌شتی واتای ئه‌دییه‌مه‌که‌، له
واتای وشه‌ و مۆرفه‌یمه‌ پێکه‌په‌نه‌ره‌کانه‌یه‌وه‌ نه‌هاته‌وه.

۲_ سه‌باره‌ت، به‌ پێکه‌په‌ته‌ و رۆناتی ئه‌م ئه‌دییه‌مه‌، له‌ فۆرمی
رسته‌ی ئاوته‌دایه‌:

_ من وامده‌زانی، که‌ رادیۆیه‌.

به‌هه‌مان یاساکانی رۆناتی رسته‌ی ئاوته‌ی زمانی کوردی
دروسته‌یه، که‌ یه، له‌:

شاره‌سته + پارسته
من وامده‌زانی + که‌ رادیۆیه

له‌روی ئه‌رکی سینتاکسی به‌شه‌کانی رسته‌ی ئه‌دییه‌مییه‌که‌وه،
پارسته‌که‌ ئه‌رکی (به‌رکار) ی بینه‌وه.

۳_ له‌ روی پراگماتیکیه‌وه، وه‌ک هه‌ر ئه‌دییه‌میکی تر، بنه‌ماکانی
هاریکاری گرایسی تیدا به‌زێنراوه، به‌گه‌شتی بنه‌ماکانی په‌یوه‌ندی
و شه‌یواری به‌زێنراون، به‌وه‌ی بۆنموه‌نه‌ ئه‌گه‌ر ده‌وره‌یه‌رێکی زمانی،
بۆ دروست بکه‌ین و بینه‌ینه‌وه‌ ناو چوارچێوه‌ی ئا‌خاوتنه‌که‌وه،

ئه‌وا وه‌لامی رسته‌یه‌کی پرسه، به‌مجۆره‌:

پرسا(قسه‌که‌ر): بۆ به‌و جۆره‌ قسه‌ت کرد؟

_ وه‌لامده‌ره‌وه‌(گوێگر): وامزانی، رادیۆیه‌.

که‌سی پرسا پێویسته‌ زانیاری، له‌ باره‌ی رادیۆیه‌ هه‌بێت، هه‌تا
بتوانێت، بگاته‌ وه‌لامی دروست و بزانییت، که‌ که‌سی
وه‌لامده‌ره‌وه، به‌پاسی ده‌یه‌وتیت، هاریکاری بکات و وه‌لامی
بداته‌وه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ بنه‌مای شه‌یواری به‌زێنراوه، چونکه‌
واتای هه‌رفی به‌کارنه‌هاته‌وه‌ و لێنی تیدا یه‌.

هه‌ر، له‌م ئه‌دییه‌مه‌ رسته‌یه‌یه‌وه، ئه‌دییه‌میکی وشه‌ی لیکدراوی
رۆنراوه، ده‌لێت: رادیۆتانا باش .

ئه‌گه‌رچی وه‌ک زۆریه‌ی ئه‌دییه‌مه‌ سیاسیه‌ تازه‌کان، له
فه‌ره‌هه‌نگی نوسراودا تۆمارنه‌کراون، به‌لام له‌ فه‌ره‌هه‌نگی ناوه‌زی
زۆریه‌ی ئا‌خێوه‌رانی زمانی کوردی، زاری کرمانجی ناوه‌پراستدا
چه‌سپون.

با، له‌ روی زمانه‌وانیه‌وه، ئه‌م ئه‌دییه‌مه‌ش شه‌یکه‌ینه‌وه‌ و
بزانیین، چۆنه‌:

_ له‌ روی واته‌وه‌ ناسایی واتای ئه‌دییه‌مه‌که‌، له‌ واتای دانه
پێکه‌په‌نه‌ره‌کانه‌یه‌وه‌ نه‌هاته‌وه، به‌لکه‌ واتایه‌کی خوازاوه‌ و له
ده‌وره‌یه‌ره‌وه‌ په‌یدا بیه‌وه.

_ ئه‌م ئه‌دییه‌مه‌ش فۆرمی رسته‌ی وه‌رگرتوه، واته‌ ئه‌دییه‌میکی
رسته‌یه‌یه‌و یاساکانی سینتاکسی زمانی کوردی، له‌ رۆنانه‌دا
په‌په‌وه‌کراوه، له‌ بنه‌په‌تدا به‌مجۆره‌ دروستیه‌وه:

بکه‌ر + کردار + فره‌زی ناوه‌لکهداری شوین

ئه‌و + گه‌په‌یه‌وه‌ + بۆ ماله‌گه‌وره‌که‌

به‌لام، به‌وه‌ی په‌په‌وه‌کردنی یاسای کرتاندن و فره‌دانی
که‌ره‌سته‌ی زمانی (بکه‌ر و پێشناوی _ بۆ) کرتێنراون ئه‌م
دیارده‌یه‌ش، بۆ ناسانییه‌ و به‌ ده‌ستگرتنه‌وه‌ و ئابوری کردن،
له‌ زماندا داده‌نه‌رت.

_ ئه‌گه‌ر، له‌ روانگی پراگماتیکیه‌وه‌ لێ بروانین، ده‌بینین،
هه‌ر سێ بنه‌مای په‌یوه‌ندی و چه‌ندیتی و شه‌یواری گرایس
به‌زێنراون، له‌ لایه‌که‌وه‌ وه‌لامه‌که‌ په‌یوه‌ندی، به‌ پرسیاره‌که‌وه
نیه‌، له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ که‌ره‌سته‌ی که‌مه‌تر و تراوه.

۳_ وامزانی، رادیۆیه‌.

ئه‌م ئه‌دییه‌مه‌ رسته‌یه‌یه‌، که‌ خۆی، له‌ بنه‌په‌تدا، رسته‌یه‌کی
ئالۆزه‌ و هه‌ندیک که‌ره‌سته‌ی کرتێنراو یان فره‌دراوه،
به‌مجۆره‌:

_ من وامده‌زانی، که‌ رادیۆیه‌. وامزانی، رادیۆیه‌.

که‌ره‌سته‌کانی مۆرفه‌یمی به‌ندی رێزمانی _ ده‌ به‌رده‌وامی
کرداری رانه‌بوورد، جێناوی سه‌ره‌به‌خۆی من بکه‌ری رسته‌که‌،
پاشان ئامرازێ گه‌یه‌نه‌ری (که‌) کرتێنراون و رسته‌که‌ ئه‌و
فۆرمه‌ی وه‌رگرتوه.

له‌م رسته‌ ئالۆزه‌دا، (بکه‌ر - من) و ئامرازێ گه‌یه‌نه‌ری (که‌)
کرتێنراون، ئه‌م حاله‌ته‌ له‌ زمانی کوریدا پێکه‌ پێدراوه، (زمان

۳_ له روی پراگماتیکیشهوه. هەر دو بنه‌مای په‌یوه‌ندی و شیواز به‌زینراون و وه‌لام په‌یوه‌ندی، به‌پرسپاره‌که‌وه نیبه و لیئی و اتایی و دورکه‌وتنه‌وهی و اتایش هه‌یه، ئەمه‌ش وەرگر، به‌ئاسانی ناتوانیئت، بگاته واتای ته‌واوی ئیدییه‌مه‌که، هه‌تا به‌دەروربه‌رو زانیارییه دنیاییه‌کانییه‌وه نه‌به‌ستیته‌وه.

4_ بندیار

ئهم ئیدییه‌مه، که له فۆرمی وشه‌ی لیک‌دراودایه، بۆ ئه‌و که‌سانه به‌کاردیئت، که ده‌وام ناکه‌ن و موچه وهرده‌گرن.

۱_ له روی واتاییه‌وه، واتای ئیدییه‌مه‌که، هیچ په‌یوه‌ندی، به‌واتای دانه پیکه‌پینه‌ره‌کانییه‌وه نه‌ماوه و به‌ته‌واوه‌تی دورکه‌وتنه‌وه، به‌جۆریک هیچ رایه‌له‌یه‌کی په‌یوه‌ندی و سیمایه‌کی واتایی، له نیوانیاندا نه‌ماوه، به‌لکو بارودۆخی سیاسی و کارگێری و میدیایی واتایه‌کی نوێ پێ به‌خشیوه.

۲_ ئیدییه‌می (بندیوار) له روی پیکه‌باتنه‌وه، فۆرمی وشه‌ی لیک‌دراوی هه‌یه، که به‌یه‌کێک، له یاسا وشه‌ سازیه‌کانی زمانی کوردی رۆنراوه، یاسای:

ئاوه‌لکار + ناو

بن + دیوار (بن‌ئاوه‌لکاری شویتنه)

۳_ ئەگەر، له‌روی پراگماتیکیه‌وه، سه‌یری بکه‌ین، ئەوا بنه‌ماکانی په‌یوه‌ندی و شیواز به‌زینراون و به‌مه‌ش واتای پراگماتیکی دروستیوه، به‌وه‌ی گوئیگره‌تا نه‌یه‌ستیته‌وه، به‌دەروربه‌رو زانیاری دنیایی، له واتای ئیدییه‌مه‌که ناکات.

به‌مجۆره، ده‌بینین، بارودۆخی سیاسی و کارگێری و شیوازی مامه‌له‌ی ده‌سه‌لات، زه‌مینه‌ی سه‌ره‌له‌دان و دروستبونی وشه‌ و ئیدییه‌می نوێ ده‌ره‌خسین، زۆر جاریش گۆرانی واتایی و واتای نوێ، بۆ وشه‌ دروست ده‌که‌ن.

ئه‌نجام

توێژینه‌وه‌که، به‌م ئەنجامانه‌ی گه‌یاندین:

۱_ بارودۆخی سیاسی و کارگێری و شیوازی مامه‌له‌ی ده‌سه‌لات، ده‌بنه‌هۆکاری رۆنان و داتاشینی ئیدیوم و وشه‌ی نوێ، ئەمه‌ش رینگایه‌کی ده‌وله‌مه‌ندکردنی زمان و فه‌ره‌هنگی زمانه.

۲_ ئیدییه‌م و ده‌پرپراوه‌ چه‌سپاوه‌کانی دیکه‌ی زمان خاڵی هاوبه‌ش و جیاوازیان هه‌یه، له روی به‌کاره‌ینان و

_ چه‌په‌ سه‌وزه‌که‌ی خواردوه یا ن چه‌په‌ سه‌ورزه‌که‌ی قوتداوه.

ئهم ئیدییه‌مه‌ رسته‌یه، له کاتی ده‌سه‌لاتی رژیی به‌عسدا، بۆ ئه‌و که‌سانه به‌کارده‌هات، که له‌گه‌ڵ رژیی به‌عس ده‌ستیان تیکه‌ڵ ده‌کرد و په‌یوه‌ندیان به‌و رژییه‌وه ده‌کرد، له‌ناو خه‌لکدا، ده‌وترا: ئه‌ویش چه‌په‌سه‌وزه‌که‌ی خوارد.

۱_ له‌روی واتاییه‌وه، ئهم ئیدییه‌مه‌ به‌ته‌واوی، له واتای دانه پیکه‌پینه‌ره‌کانی دورکه‌وتنه‌وه و هیچ په‌یوه‌ندی، به واتای تاکه‌ وشه‌کانه‌وه نه‌ماوه، واتاکه‌ی واتایه‌کی ته‌واو جیاوازه و له‌ دەروربه‌رو بارودۆخی ئه‌و کاته‌وه دروستبوه.

۲_ شیوه‌ی دروستبونی ئهم ئیدیومه، له روی رۆنانه‌وه، هه‌مان یاسای سینتاکسی رسته‌ی کوردی به‌سه‌ردا جیبه‌جێ ده‌بیئت، به‌شیوه‌ی:

بکه‌ر + به‌رکار + کردار

ئه‌و/ فلان + چه‌په‌سه‌وزه‌که‌ی + خوارد/ قوتدا

وه‌ک، زۆر رسته‌ی تری زمانی کوردی ئاسایی، له‌به‌رئه‌وه‌ی بکه‌ر و کردار، له‌ که‌س و ژماره‌دا پیکه‌ده‌که‌ون، واته‌ هه‌میشه، له‌ رسته‌ی زمانی کوردیدا، جیناویکی لکاوه‌یه و بۆ بکه‌ر ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، وه‌ک جیناوی لکاوی که‌سی سێیه‌می تاک (ی) له‌م رسته‌یه‌دا، هه‌ر بۆیه به‌ئاسانی ده‌توانیئت، بکه‌ر بکرتیئیئت و له‌ رۆنانی سه‌ره‌وه‌دا و له‌ فۆرمیکی سه‌ره‌خۆدا ده‌رنه‌بدریئت و نه‌نوسریئت.

به‌گشتیش، له کاتی ناخاوتن و بۆ ده‌ستگرتنه‌وه و ئابوریکردن، له‌زمان و خێرای گه‌یاندن و ده‌ربهرین قسه‌که‌ری کورد هه‌ندیک که‌ره‌سته‌ی رسته‌ ده‌کرتیئیئت.

به‌گوێره‌ی بنه‌مای ریکه‌وتن فۆرمی دیکه‌ی ناسه‌ربه‌خۆ، ئاماژه‌ به‌ فۆرمه‌ کرتیئیاره‌وه‌که‌ ده‌که‌ن، له‌ رێزمانی دێرینی چۆمسکیدا باوه‌رپاوه، که‌ فه‌ره‌زیکی ناوی ده‌جوئیئت و شویتنچ (Trace) یک جیده‌هێلیئت، به‌لام له‌ پرۆگرامی بچوککراوه‌دا (Minimalist Program) ئهم میکانیزمه‌ به‌ کۆپیکردن (Copying) ناوده‌برئ، واته‌ بکه‌ر دواي لاجونی به‌ سیمایه‌کی دیکه‌ی خۆی به‌شداریده‌کات. (پروا ره‌سول ئەحمه‌د، ۲۰۱۱،

(۲۴)

۱۱- محمەد مەحووب، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی پەيوەند، سلێمانی، ۲۰۱۱.

دوهم: بەزمانی فارسی

۱۲- سیروش شمیسا، بیان، چاپ پنجم، تهران، ۱۳۷۶

سییەم: بەزمانی ئینگلیزی

13- Trask, R.L.A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics, Routledge, London, first published, 1993

14- Yule, G 1996 Pragmatics, Oxford University

دابەشکاربەو، بەلام ئیدیهەم بابەتیکی زمانەوانی و ناخاوتنی رۆژانەییە و زیاتر، لە زمانی ناخاوتن و کردەیی گەیانندی پەییامی کاربگەرەدا، بەکاردەیت.

۳- بەگشتی بنەمای پەيوەندی و شیواز دەبەزئیریت و واتای پراگماتیکی دروست دەبیت.

۴- ئیدیهەم، لە فۆرمی وشەیی لیکدراو، فریز، رستەدایە، بەلام بەگشتی ئەو ئیدیهەمانەیی باروودۆخی سیاسی و کاربگەری و جۆری دەسەلات دروستی کردون، بەپەلی یەکەم ئیدیهەمی رستەیین و بەپەلی دوهمیش ئیدیهەمی وشەیین.

سەرچاوەکان:

یەکەم: بەزمانی کوردی

۱- ئەو پەرحمانی حاجی مارف، وشە رۆنان، لە زمانی کوردیدا، چاپخانەیی کۆری زانیاری کور، بەغدا، ۱۹۷۷

۲- بەکر عومەر عەلی، میتافۆر، لە پروانگەیی زمانەوانییەو، نامەیی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆیی سلێمانی، ۲۰۰۰

۳- پروا رەسول ئەحمەد، دۆخ لە زمانی کوردیدا، نامەیی ماستەر، زانکۆیی کۆیی، ۲۰۱۱.

۴- بیستون حەسەن ئەحمەد، کۆمەلە وشە و پیکەووەهاتن لە زمانی کوردیدا، چاپخانەیی لەریا، سلێمانی، ۲۰۱۲.

۵- پیرەمیژد، سەرچەم پەندەکانی پیرەمیژد، کۆکردنەو و ساغکردنەوی: فایەق وشیار، مستەفا سألح، مەحمود ئەحمەد، مەحمەد نوری، ئەحمەد زرنگ، چاپخانەیی شفان، سلێمانی، ۲۰۰۷.

۶- جەلال مەحمود عەلی، ئیدیهەم، لە زمانی کوردیدا، بەرپۆیەبەراییەتی چاپ ویلاوکردنەوی سلێمانی، ۲۰۱۲

۷- زیبەر عەلی مارف، ئیدیهەم لە شیۆهزاری هەورامیدا، نامەیی ماستەر، زانکۆیی سلێمانی، ۲۰۱۲.

۸- شیلان عومەر حەسەین، ئیدیهەم، چەشن و پیکەهاتی لە زمانی کوردیدا، کوردۆلۆجی، ۲۰۰۹.

۹- فەتاح مامە عەلی، ئیدیهەم لە زمانی کوردیدا، نامەیی دکتۆرا، کۆلیجی ناداب، زانکۆیی سەلاحەدین، هەولێر، ۱۹۹۸.

۱۰- محمد معروف فتاح، دیسان ئیدیهەم، لە پروانگەیی زمانەوانییەو، گۆفاری کۆری زانیاری کور، بەغدا، ۱۹۸۶